

## Особливості розвитку професійної психологічної культури в умовах ВНЗ як мета професійного становлення майбутніх психологів

Автор розглядає проблему особливостей розвитку професійної психологічної культури в умовах навчання у вищому навчальному закладі як мету професійного становлення майбутніх психологів. У статті висвітлено стан розробки даної проблеми в психологічній літературі, експериментальні дослідження особливостей розвитку професійної психологічної культури у майбутніх психологів.

**Ключові слова:** професійна психологічна культура, професійне становлення, культурологічно орієнтований навчальний діалог, діалогічна стратегія навчання, “суб’єкт-суб’єктні” стосунки в процесі діалогу.

Автор рассматривает проблему особенностей развития профессиональной психологической культуры в условиях обучения в вузе как цель профессионального становления будущих психологов. В статье рассматривается степень разработанности данной проблемы в психологической литературе, экспериментальные исследования особенностей развития профессиональной психологической культуры у будущих психологов.

**Ключевые слова:** профессиональная психологическая культура, профессиональное становление, культурологически ориентированный учебный диалог, диалогическая стратегия обучения, “субъект-субъектные” отношения в процессе диалога.

**Постановка проблеми.** Професійне становлення особистості – складне та багатогранне явище. В сучасних дослідженнях використовують поняття “професійна культура поведінки”, “професійні якості особистості”. На уявлення про професійні якості впливає вік людини, стать, соціальне становище, рівень розвитку психічних якостей особистості тощо. Уявлення про професійну культуру пов’язані з об’єктивними та суб’єктивними цінностями людини, взаєминами в суспільстві. Погляди людини, її звички, симпатії чи антипатії, манеру говорити, думати, поводити себе певним чином неможливо відділити від культурного середовища, в якому формується особистість. У професійній культурі виділяють матеріальний, духовний і поведінковий бік, всі вони утворюють

єдність. Людська поведінка завжди спрямовується знаннями, нормами та правилами, переконаннями, світоглядом [1; 3; 5; 9].

На сучасному етапі розвитку суспільства, освіти та науки в Україні чітко визначені орієнтири входження в освітній та науковий простір Європи, здійснюється модернізація освітньої діяльності в контексті Європейських вимог. По-новому необхідно осмислити і проблеми психології. На перший план виходять співпраця, партнерство, лідерство, вміння брати на себе відповідальність, адекватно оцінювати свої можливості, здібності, якості. Особливі вимоги ставляться до педагогів, психологів, які навчають підростаюче покоління, формують особистість, тобто готують фахівців-психологів, які повинні володіти такими якостями особистості, як товариськість, терплячість, чутливість до чужого болю, емпатійність, відкритість, естетичність та етичність у спілкуванні з клієнтами, вміння ставитися до іншої людини як до особистості, бачити її індивідуальність, психічний стан, емоційно-вольові та інтелектуальні прояви, розуміти їх. Всі ці психічні якості входять в структуру професійної культури майбутнього психолога. Вже на перших курсах необхідно сформувати певний рівень розвитку цих властивостей, що характеризують професійне становлення особистості психолога.

Тому вивчення особливостей розвитку професійної психологічної культури в умовах навчання у ВНЗ та визначення важливих чинників професійного становлення майбутнього психолога набуває соціальної значимості як можливих факторів підвищення ефективності навчально-виховного процесу у ВНЗ.

**Мета статті.** Провести теоретичний аналіз психологічних досліджень з проблеми розвитку професійної психологічної культури та проаналізувати отримані експериментальні дані з професійної підготовки майбутнього психолога.

**Аналіз досліджень по проблемі.** Звернемося до аналізу сучасних поглядів на проблему становлення професійної психологічної культури в ВНЗ та окремих питань професійного становлення майбутнього психолога.

Більшість авторів, що вивчають проблему спілкування, взаємодії людей, в тому числі і спілкування викладачів і майбутніх психологів у процесі навчання, виокремлюють у його структурі емоційний, інтелектуальний та конативний компоненти (О.О. Бодальов, Г.М. Андрєєва, С.Д. Максименко, В.В. Рибалка, О.Г. Солдохова, Т.С. Яценко) [1; 5; 7; 8; 9; 12]. Так, для характеристики процесу соціальної перцепції в професійній підготовці спеціаліста використовують характеристики: “когнітивний”, “емоційний”, тобто “чуттєвий”, логічний, емоційний.

Взаємини між викладачами та майбутніми психологами (тобто між значимими суб'єктами) можуть відображатися в емоціях, почуттях, мислительних процесах, взаємних діях і впливах.

Поряд із емоційною відбувається раціональна (когнітивна) оцінка один одного. Когнітивний компонент діалогічного спілкування включає систему знань майбутнього психолога про викладача, про його особистісні якості, що сприятиме оптимальному професійному становленню фахівця. Адже призначення пізнавальної функції свідомості, яка забезпечує правильне розуміння об'єкта, пов'язане з інтелектуальним компонентом спілкування, а почуття виражають оцінку, ставлення людини до інших. Це вимагає від викладачів та майбутніх психологів знання особливостей соціальної перцепції.

Формування у майбутніх психологів психічних якостей, властивостей, активної життєвої позиції, потреби в суспільно-корисній праці, високих громадянських, моральних якостей особистості в цілому неможливе без розвитку психологічної культури фахівця як важливого цілісного особистісного новоутворення в процесі фахової підготовки психолога.

Оскільки людина усвідомлює себе неповторною, автономною особистістю, органічно вплетеною в систему національної та суспільної культури, то сприяння становленню і розвитку культури особистості має бути в центрі гуманізації освіти і професійної підготовки фахівця.

Професійна культура особистості формується як стихійно, так і завдяки цілеспрямованим зовнішнім і внутрішнім впливам на особистість. З одного боку, це відбувається шляхом створення психологічно сприятливих умов для діалогічно-культурологічно орієнтованого спілкування викладачів і студентів з метою розвитку структурних компонентів психологічної культури майбутнього психолога-фахівця, з другого – розвитку в студентів мотиваційно-потребової сфери та її компонентів, що забезпечують розвиток внутрішніх компонентів професійного становлення та підвищення рівня самосвідомості в процесі фахової підготовки.

Одним із провідних принципів гуманізації освіти, як вважають сучасні вітчизняні психологи (Г.О. Балл, В.С. Біблер, О.Г. Волинець, С.О. Копилов, В.Г. Кремень, С.Д. Максименко та ін.) [2; 3; 4; 7], є надання переваги діалогічній стратегії освіти, у межах якої ці впливи постають складовими і регуляторами взаємодії повноправних партнерів спілкування, що здійснюється в ході суспільної діяльності суб'єктів – вихователів і виховуваних.

У своєму дослідженні ми ґрунтуємося на діалогічно-культурологічному підході в освіті, тобто на діалогічно-культурологічно

орієнтованому навчанні, що розвивається в сучасній вітчизняній психології.

Як зазначає ряд сучасних вітчизняних психологів, освіта має бути культурологічно орієнтованою, при цьому активно розвивається культурологічна модель освіти, спрямована на особистість, на підготовку фахівця, його культурної творчості, тобто на співтворення духовних цінностей в діяльності суб'єктів професійної підготовки.

Дослідження психологів (М.Й. Боришевського, Г.О. Балла, В.В. Рибалка, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелевої та ін.) [3; 6; 8; 10; 11] вказують на важливість розвитку в особистості майбутнього психолога професійно важливих якостей культури спілкування, взаємодії в соціумі, колективі, родині.

На думку В.В. Рибалка [8, с. 114] професійна психологічна культура розуміється як зовнішньо, так і внутрішньо детермінований рівень засвоєння, використання та функціонування професійних цінностей, якими виступають знання, вміння, навички, здібності до ефективної психологічної діяльності фахівця-психолога. Так, важливим у професійному становленні психолога є емоційно-ціннісний компонент професійної психологічної культури: спрямованість, мотиваційна адекватність, орієнтація на соціальні та пізнавальні мотиви вибору професії, соціально значущі якості та цінності. Інтелектуально-емоційний компонент психологічної культури фахівця включає формування в особистості здібностей до соціально-рольової ідентифікації, орієнтацію на морально-психологічні якості, емоційний розвиток. Поведінково-вольовий компонент вказаної культури пов'язаний з розвитком здатності до соціально-пізнавальної саморегуляції, до особистісного саморегулювання та професійної саморегуляції.

Автор визначив психологічні особливості забезпечення професійного становлення майбутнього психолога в процесі фахової підготовки; виявив особливості емоційно-інтелектуального діалогового спілкування викладачів і майбутніх психологів як основу розвитку професійної готовності, культури поведінки; виявив особливості співвідношення компонентів самосвідомості майбутніх психологів як частини їх професійного становлення.

Як вважає В.В. Рибалка, психологічна культура практичного психолога розуміється як соціально, онтологічно та внутрішньо детермінований рівень засвоєння, використання та функціонування професійних цінностей, якими виступають ефективні психологічні знання, вміння, навички, здібності до високопрофесійної психологічної діяльності психолога. Для більш повного розуміння

сутності професійної діяльності психолога у просторі психологічної культури він пропонує виділити шість рівнів її розвитку:

0. Рівень психологічного безкультур'я, який характеризується відсутністю у значної частини населення психологічних знань, умінь, здібностей.

1. Низький рівень розвитку психологічної культури — з помірним проявом у деякої частини населення безсистемних психологічних знань і умінь.

2. Середній рівень розвитку психологічної культури – наявність у невеликої частини людей певної системи психологічних знань, умінь, здібностей.

3. Високий рівень розвитку психологічної культури – наявність у певних особистостей стійкої і дієвої системи психологічних знань, умінь, навичок, здібностей.

4. Вищий рівень розвитку психологічної культури, що формується в процесі професійного засвоєння психологічних знань, умінь, здібностей в умовах спеціального психологічного навчання і професійної підготовки у ВНЗ.

5. Найвищий рівень розвитку психологічної культури як наслідок професійної діяльності підготовленого психолога-фахівця.

Автор зазначає, що призначення професійного психолога полягає у трансформації здобутків, цінностей психологічної культури з низького рівня її прояву і підняття до високого рівня з метою покращення на цій основі професійної діяльності психолога, досягнення успіху, психічного здоров'я.

В окремих дослідженнях (С.Д. Максименко, В.В. Рибалка, Н.В. Чепелева) розрізняються поняття “культура фахівця” і “професійна культура”. Культура фахівця виступає як рівень і якість володіння професійними вміннями і навичками. Професійна культура визначається ширше, як стиль мислення, поведінки людини в професійній діяльності, який детермінується загальним розвитком особистості як результат її професійного становлення.

Культура визначається як сукупність штучних порядків і об'єктів, які створені людьми (суспільством) і які доповнюють природні, це засвоєні форми людської поведінки і діяльності, набуті знання, способи самопізнання і символічні значення навколишнього світу. До важливих функційних особливостей професійної культури як системи відносять такі властивості особистості, як здатність до саморозвитку, самооновлення; породження нових форм і способів задоволення інтересів і потреб людини, що адаптують культуру до мінливих умов буття; породження творчої ініціативи, особистісного розвитку в спеціалізованій сфері діяльності; підвищення рівня

взаєморозуміння і консолідації членів суспільства, система ціннісних установок особистості, соціального досвіду, таким чином, ускладнення структурно-функційних та організаційних параметрів всієї системи культури.

Термін “психологічна культура” не увійшов ні в один з вітчизняних психологічних словників. У довідковій літературі представлені певні її окремі складові (комунікативна культура, культура поведінки, культура мовлення, мислення, спілкування). В літературі зустрічаються визначення як загальної, так і професійної психологічної культури (В.В. Рибалка, Н.В. Чепелева). Так, характеристика загальної психологічної культури дається О.І. Мотковим, який вважає, що психологічна культура особистості включає комплекс культурно-психологічних прагнень і відповідних вмінь, які активно реалізуються нею. Розвинута психологічна культура включає: систематичне самовиховання культурних прагнень і навичок, досить високий рівень ділового та повсякденного спілкування, добру психологічну саморегуляцію поведінки, творчий підхід до справи, вміння самопізнавати і реалістично оцінювати свою особистість.

М.М. Обозов в своїх дослідженнях в поняття “психологічна культура” включає три основних компоненти: розуміти та знати себе й інших людей; адекватну самооцінку і оцінку інших людей; саморегулювання особистісних психічних станів і властивостей, саморегуляцію діяльності, регулювання стосунків з іншими людьми.

Про професійне становлення особистості людини необхідно говорити в контексті різних сфер людської професійної діяльності з урахуванням низки особливостей (національності, віку) тощо. Професійна культура – це системне, багатоаспектне поняття. Вона характеризує і основні сторони психічної активності людини, культуру поведінки, спілкування, почуттів, мислення, стосунків, вироблені і засвоєні людиною уявлення, поняття, значення, символи, способи діяльності, цінності, що пов’язані з психічною діяльністю і характеризують внутрішній світ особистості.

Зокрема, проблему формування психологічної культури у дівчат-підлітків вивчала А.С. Москальова, яка встановила, що її становлення в онтогенезі переплітається з особистісним розвитком та соціалізацією у суспільстві.

Аналіз психологічної літератури з проблеми культурологічно орієнтованого навчального діалогу (Г.О. Балл, М.М. Бахтін, В.С. Біблер) показав, що культурологічна підготовка майбутнього психолога являє собою систему психолого-педагогічного забезпе-

чення процесу професійного становлення фахівця, засвоєння культурологічних знань і вмінь, обумовлених гуманістичними ціннісними орієнтаціями, взаємозумовленої єдності культурологічної спрямованості навчальних діалогів та підвищення культуромісткості змісту навчання у вищому навчальному закладі, визнання діалогічної стратегії навчання як адекватної форми здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і студентів.

У дослідженні за світоглядну та методологічну основу професійного становлення майбутнього психолога обрано сучасну парадигму особистісного та культурологічно орієнтованого навчального діалогічного підходу до професійної підготовки психолога. Особистісно та культурологічно орієнтоване навчання характеризується як таке, що забезпечує розвиток особистості, підтримку її індивідуальності, повноцінне задоволення її освітніх, професійних, духовних, життєвих, культурних потреб та запитів, надає особистості вибір способів самореалізації в культурно-освітньому просторі ВНЗ, а однією з основних функцій цього процесу є культуротворча, що забезпечує збереження, передачу, відтворення і розвиток культури мислення, мовлення, спілкування та поведінки засобами освіти.

Професійне становлення майбутнього психолога, засноване на культурологічно-діалогічній стратегії професійної підготовки, являє собою структуру, компоненти якої, на нашу думку, можуть бути зведені у три конструкти: когнітивний компонент, що включає розвиток у майбутнього студента культури мислення, формування світоглядних настановлень, пізнавальної сфери загалом у процесі вивчення фахових дисциплін; комунікативний компонент професійної психологічної культури, що включає культуру мовлення, спілкування, розвиток комунікативних здібностей; особистісний компонент, що передбачає розвиток культури поведінки, повагу до особистості-партнера діалогу, саморозвиток, самосвідомість, прагнення до самовдосконалення.

В опрацьованій літературі структура професійного становлення майбутнього психолога розкрита недостатньо, особливо в контексті культурологічно орієнтованих навчальних діалогів, потребують уточнення репродуктивна та діалогічно-творча сторони культури професійного становлення, що і склало предмет та визначило завдання нашого експериментального дослідження.

**Аналіз результатів дослідження.** Констатувальний експеримент складався з ряду послідовних серій: метод анкетування було застосовано для виявлення уявлень про діалогічне спілкування та професійне становлення майбутніх психологів; метод експертних

оцінок (експертами виступили 25 викладачів психологічного факультету СДПУ), багатофакторний особистісний опитувальник Кеттела з метою самооцінки особистісних якостей становлення майбутніх психологів. З цією метою була розроблена спеціальна анкета.

1. Що таке, на вашу думку, психологічна культура майбутнього психолога-фахівця?
2. Що, на вашу думку, повинна включати психологічна культура психолога-фахівця?
3. Що таке професійне становлення? Роз'ясніть?
4. Що необхідно виховати та сформувати в собі, щоб бути психологічно-культурно освіченим фахівцем?
5. Які якості особистості необхідні для психолога-професіонала?
6. Які якості майбутнього психолога вам притаманні?

Проаналізуємо отримані результати анкетування.

Так, низький рівень психологічних знань на перших-других курсах гальмує формування психологічних новоутворень в структурі особистості майбутніх фахівців. Студентам перших курсів бракувало знань для самоопису своїх особистісних якостей як фахівця-психолога, вони не могли самостійно визначити якості, які повинні бути притаманні психологу, а виділяли ті якості, що характеризують особистість вчителя, вихователя, такі, як: життєрадісність, почуття гумору, доброта, переживання щастя. Повну характеристику особистісних якостей майбутнього психолога не було отримано. В своїх описах психологи виділяли такі свої якості, які були пов'язані з прикладними вміннями, деякі в першу чергу виділяли в собі якості особистості, пов'язані із зовнішністю, телесністю.

Уявлення про професійне становлення виявились поверховими. Професійне становлення студенти перших-других курсів визначили як розвиток саморегуляції, не відзначивши інші вагомі його складники. Студенти старших курсів трохи ширше розкривали зміст поняття "професійне становлення", наприклад: "це становлення особистості як спеціаліста, бажання і вміння допомагати іншим"; "це коли психолог володіє знаннями і вірно ними оперує"; "коли студенту достатньо компетентності для вирішення проблемної ситуації"; "коли психолог знає, що робити, володіє і оперує знаннями"; "професійне становлення психолога як фахівця, його самореалізація, саморозвиток в професійному плані", "це самоудосконалення психолога, набуття досвіду".

На питання “Як ви розумієте, що таке психологічна культура майбутнього психолога? Що вона повинна включати, що необхідно виховати та сформувані в собі в процесі навчання в ВНЗ, щоб бути психологічно культурним фахівцем” студенти першого-другого курсів відповідали: “психологічно культурний фахівець – це коли людина може поради́ти іншій людині”, студенти старших курсів відповідали, що “культура кожного особисто – це те, як людина розуміє культуру, приймає її”, “це якісь моральні цінності”, “етика, поведінка психолога”; “психологічна культура психолога-професіонала по відношенню до інших – це культура дотримання професійної етики”; “це вміння спілкуватись з іншими людьми в рамках професійної діяльності”; “психологічна культура – це дотримання етичних та моральних норм, які значущі для психолога”; “психологічна культура – це правильна поведінка психолога по відношенню до клієнта, використання основних правил спілкування”; “психологічна культура і професійне становлення – це виконання норм і правил спілкування у процесі взаємодії з клієнтом” тощо.

Аналіз отриманих результатів анкетування показав, що студенти поверхово орієнтуються в поняттях “професійне становлення”, “психологічна культура фахівця”, їхні уявлення надто загальні, безсистемні та аморфні.

В результаті аналізу психологічної літератури та анкетування майбутніх психологів ми виокремили структуру професійного становлення психолога.

Так, на пізнавальний (когнітивний) компонент структури професійної психологічної культури вказали 35% студентів, які відмічали необхідність культури діалогічного мовлення, мислення, вміння правильно висловлювати свої думки, розуміти інших, спілкуватись, кваліфіковано вести бесіди з клієнтом; 45% студентів виявили необхідність розвинути в собі особистісні якості, важливі для свого професійного становлення як фахівця: товариськість, прагнення до самовдосконалення, повага до інших, вміння взаємодіяти з іншими, толерантність, урівноваженість, комунікабельність.

Емоційно-поведінкові якості особистості відмітили 60% студентів – майбутніх психологів, серед яких були емпатійність, доброта, гуманність, відкритість, вміння допомагати клієнту, розуміти внутрішній світ іншого, альтруїзм; 80% студентів відмітили якості, які були віднесені до особистісного компонента професійної психологічної культури: тактовність, терплячість, витримка, вміння регулювати себе і свою поведінку, цілеспрямованість.

Для нас важливо було з'ясувати, як майбутні психологи розуміють, аналізують та описують свою особистість, що думають про себе, та в якій послідовності проходить розгортка самопізнання як майбутнього фахівця. Аналізуючи результати анкетування, ми враховували такі особливості, як склад лексики спілкування (що характеризує культуру мовлення, мислення), характеристики ставлення, композицію.

Виявилось, що в самоописі якостей особистості, які необхідні психологу-фахівцю, присутні якості, пов'язані з діяльністю, поведінкою, діями, вчинками (психолог повинен багато читати, вміти дружити, контактувати з клієнтом, малювати, багато чого робити руками).

У деяких студентів – майбутніх психологів слова-якості більше характеризували внутрішній світ особистості (добра, серйозна, мрію, почуваю, цікавлюсь), що свідчить про увагу до моральних, інтелектуальних та емоційних якостей. Як бачимо, уявлення студентів про психологічні якості психолога-фахівця досить поверхові, аморфні, невиразні і неточні, особливо на першому-другому курсах.

На основі аналізу запитань першої частини анкети нам вдалося виділити такі три типи особистості, які були притаманні студентам – майбутнім психологам:

- а) пояснювальний тип особистості (аналіз своїх якостей);
- б) констатувальний тип особистості (перелік своїх якостей без аналізу);
- в) змішаний тип особистості (об'єднує перші два типи).

Пояснювальний тип характеризується тим, що студенти давали характеристику, аналіз тих особистісних якостей, які повинні бути притаманними психологу, хоч і не зовсім точно і повно.

Констатувальний тип особистості – студенти лише обмежувались перерахуванням деяких особистісних якостей психолога без їх ґрунтового аналізу.

Змішаний тип особистості – студенти, які намагалися обґрунтувати професійно важливі якості психолога-фахівця, репрезентуючи перехідний від констатування до самоаналізу тип.

Так, на I курсі виявлено, що 20,2% студентів належать до пояснювального типу особистості, 60,4% – констатувального і 20,4% змішаного; на II курсі – пояснювального виявлено 30,3%, констатувального 45,3%, змішаного 25,5%; на III курсі 35,2% належать до пояснювального типу особистості, 35,8% констатувального типу і 30,2% змішаного типу особистості; на IV курсі 45,4% студентів належать до пояснювального типу особистості,

20,4% – констатувального і 35,1% – змішаного типу; на V курсі виявлено 65,2% осіб пояснювального типу, 15,3% – констатувального і 20,4% – змішаного типу особистості.

Отже, у процесі навчання збільшується кількість студентів, що належать до пояснювального типу особистості, коли майбутній психолог не лише їх називає, як це відмічено на першому курсі, а й логічно обґрунтовує їх. Поступово збільшується кількість студентів, що мають відзначений тип особистості за результатами самоопису психічних якостей психолога, із наближенням до завершення навчання у ВНЗ.

Аналіз результатів показав, що на перших-других курсах домінує констатувальний тип особистості, якому властивий лише перелік своїх якостей і відсутні навички до самоаналізу, проявляється недостатня розвиненість культури діалогічного спілкування, мислення, мовлення, поведінкова пасивність, мовчазність і закритість у спілкуванні, недостатній рівень пізнавальної активності.

На третьому курсі починає виділятися тип особистості, що пов'язаний з аналізом своїх якостей, але ще досить численна група студентів, які обмежуються констатацією своїх особистісних якостей.

На четвертому і п'ятому курсах збільшується кількість студентів, що виявляють досить глибокий самоаналіз особистісних якостей, і тому найчисленніші групи студентів на цих курсах віднесені до пояснювального типу особистості.

Таблиця 1

**Типи особистості студентів – майбутніх психологів фахівців на основі самоопису властивостей (%)**

Курс навчання	Пояснювальний тип особистості (аналіз якостей)	Констатувальний тип особистості (називають якості)	Змішаний (перехідний) тип особистості
1 курс	20,2	60,4	19,4
2 курс	30,3	45,3	24,4
3 курс	35,2	35,8	29,0
4 курс	45,4	20,4	34,2
5 курс	65,2	15,3	19,5

В результаті анкетування було виявлено, що в спілкуванні викладачів і студентів виділяються різні аспекти діяльності поведінки: деякі студенти – майбутні психологи більшу увагу звертають на зовнішність особистості, інші – на внутрішні, психічні якості особистості. Від першого до п'ятого курсу навчання на

психологічному факультеті підвищується рівень самоаналізу особистості, відбувається перехід від констатації до інтерпретації власних особистісних якостей.

Психологічний аналіз результатів саморозуміння підтвердив, що почуттєве та логічне, тобто емоційне та інтелектуальне в самопізнанні, як і в діалогічному спілкуванні, нероздільні. Всі майбутні психологи відмічали в діалогічному спілкуванні наочно-почуттєву основу, пов'язану з розвитком професійно важливих властивостей особистості, відтак діалогічно-культурологічне спілкування базується на емоційно-особистісній основі взаємодії.

Було виявлено, що студенти спочатку виділяють якості, пов'язані з певним видом сумісної діяльності (в даному випадку з навчальною діяльністю), потім на цій основі виділяють особистісні якості, які попервах були прихованими властивостями внутрішнього світу.

Так, на основі отриманих результатів анкетування нами також виявлені психологічні особливості професійного становлення майбутніх психологів, які містили компоненти: пізнавальний, когнітивно-комунікативний, що предбачав розвиток у майбутнього психолога таких засад культури діалогу, як мовлення, мислення в професійній комунікації; особистісний компонент, що включав такі якості, як тактовність, терплячість, адекватну самооцінку; емоційно-вольові якості, що вимагали саморегулювання, емпатії, сили волі тощо. Причому лише 30,2% майбутніх психологів на першому курсі виділяли когнітивний компонент культури мислення, а на четвертому і п'ятому курсах цей компонент становив відповідно 60,2% і 70,1%. 28,3% студентів першого курсу виділяли комунікативний компонент культури спілкування як важливий у процесі професійного становлення, а на четвертому і п'ятому курсах цей компонент становив відповідно 57,4% і 68,3%. Деяко більшу увагу студенти першого і другого курсів приділяли особистісному компоненту професійного становлення, оскільки його виділили 40,2% і 50,2% студентів, у той час як на четвертому і п'ятому курсах особистісний компонент у професійному становленні відзначили відповідно 60,2% і 65,2% майбутніх психологів.

Структурні компоненти, які входять у поняття професійної психологічної культури майбутнього психолога, слабо виражені на перших-других курсах. Але після проходження психологічної практики спостерігається їх інтенсивний розвиток, що веде до певних досягнень в оцінці та аналізі психічних якостей життєвих ситуацій, що виступає показником становлення особистості студента як майбутнього психолога-фахівця. Формується психо-

логічна готовність до вирішення конфліктних ситуацій на основі розвитку здатності до самоаналізу та аналізу якостей іншої людини. Проблеми в становленні особистості відзначили 70% студентів першого курсу і 30% студентів-психологів старших курсів, що свідчить про утруднене професійне становлення особистості студента та важливість культурологічно орієнтованого спілкування в процесі сумісної діяльності викладачів та студентів.

Таблиця 2

**Структурні компоненти професійної психологічної культури  
(за результатами анкетування студентів-психологів, %)**

Властивості фахівця, виділені в анкетах	Розподіл за курсами				
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
I. Когнітивний компонент (культура мислення)	30,2	40,4	50,4	60,2	70,1
II. Комунікативний компонент (культура спілкування, мовлення)	28,3	38,2	48,7	57,4	68,3
III. Особистісний компонент (товариськість, самовдосконалення, толерантність, врівноваженість, тактовність, культура поведінки)	40,2	50,2	55,6	60,2	65,2

Структурні компоненти психологічної культури важливо формувати вже у студентів перших-других курсів. Розвитку пізнавальних, когнітивних, комунікативних якостей як складників цієї культури в нашому дослідженні було приділено особливу увагу.

Як відмічають у своїх працях Г.О. Балл [2], С.Д. Максименко [7], В.В. Рибалка [8] та ін., пізнавальна діяльність, свідомість загалом пов'язані з інтелектуальним компонентом культури спілкування, а почуття оцінюють його, виражають ставлення до людини. Це потребує від викладачів і студентів як майбутніх психологів знання особливостей соціальної перцепції. Вивчення цих особливостей пов'язано з виділенням функцій відображення – “спонукально-планувальної, мотиваційної, пізнавальної, професійно-орієнтувальної” [5, с. 18].

У II серії констатувального експерименту застосовувався метод експертних оцінок особливостей діалогічного спілкування у професійному становленні майбутніх психологів.

У процесі експертного аналізу діалогічного спілкування виділені функції відображення, взаємовпливу. Відображувальна функція в діалогічно-культурологічному спілкуванні викладачів і студентів пов'язана з самим предметом спілкування, образно-поняттєвим характером засвоєваних студентами теоретичних основ

психологічної науки. Функція взаємовпливу пов'язана з розвитком когнітивного, комунікативного та особистісного компонентів професійного становлення. Ці функції взаємопов'язані і підсилюють одна одну в діалогічно-культурологічному спілкуванні, оскільки професійне мислення корелює з професійною підготовкою фахівців.

На основі знаходження коефіцієнтів лінійної кореляції за формулою Пірсона було визначено зв'язок між рівнями діалогічного спілкування та виявленими якостями особистості студента – майбутнього психолога.

Так, з вище середнім рівнем культури діалогічного спілкування значуще корелюють комунікативність ( $r = 0,86$ ), доброта ( $r = 0,84$ ), чуйність ( $r = 0,80$ ), акуратність ( $r = 0,62$ ), впевненість у собі ( $r = 0,61$ ); принциповість ( $r = 0,41$ ). Встановлено обернені зв'язки між такими властивостями особистості негативного спрямування і культурою діалогічного спілкування, як: злопам'ятність ( $r = -0,2$ ), зарозумілість ( $r = -0,1$ ) при  $p < 0,05$ .

Підтверджено, що у спілкуванні здійснюється міжособове пізнання та самопізнання студентом – майбутнім психологом особистісних і психічних якостей, смислу і механізмів поведінки і діяльності. Як зауважує Г.О. Балл, провідну роль у діалогічному спілкуванні відіграє мотив руху до істини та конструктивне використання засобів, що перебувають у розпорядженні партнерів по спілкуванню. Домінування такого мотиву в навчальній діяльності сприяє професійному становленню майбутнього психолога.

За методикою Кеттела найбільше виражені такі професійно важливі особистісні якості у студентів четвертого-п'ятого курсів: відкритість у спілкуванні (від 6,2 до 8,3 бала), гнучкість мислення (від 5,3 до 7,0 бала), експресивність (від 5,7 до 6,3 бала), нормативність поведінки (від 5,1 до 5,3 бала), самоконтроль у спілкуванні (від 6,0 до 6,2 бала), розкутість у спілкуванні перебувала в межах від 4,4 до 5,2 бала, адекватна самооцінка. На перших-других курсах найбільш вираженими особистісними якостями виявились такі, як замкнутість у спілкуванні, мовчазність (від 8,1 до 9,2 бала), ригідність мислення (від 4,8 до 6,2 бала), емоційна нестійкість (від 4,3 до 5,4 бала), за фактором “стриманість” отримано досить високі показники (від 5,3 до 6,2 бала); за фактором “непостійність поведінки” виявлено розкид показників від 5,4 до 6,2 бала. Досить низький самоконтроль у спілкуванні (від 3,2 до 3,4 бала), порушення самоконтролю (від 6,0 до 6,4 бала). Розкутість у спілкуванні на першому – другому курсах становила від 1,8 до 2,0 бала, виявлена досить висока напруженість у спілкуванні в межах від 5,7 до 6,3 бала.

За показниками стійкості та адекватності самооцінки виявлено, що студенти перших-других курсів схильні до завищення рівня домагань та самооцінки тих своїх особистісних якостей, що сприяють розумінню психічного стану іншої людини, її емоційних переживань. Студенти старших курсів виявили значно більшу самокритичність, вони більше уваги приділяють самовдосконаленню, розвитку навичок спілкування, тобто володіють вищою професійною психологічною культурою, що підтверджено вищими показниками позитивних якостей особистості за факторами В, С, F, Q, MD, достовірними на рівні  $p \leq 0,05$ .

У розробці психотренінгових програм культурологічно діалогічного спілкування ми використовували дискусійні та ігрові методи на основі визначених цілей і завдань психокорекційної роботи. З метою ілюстрації процесу створення студентами – майбутніми психологами власних діалогів як творчої сторони культури професійного становлення в дисертаційному дослідженні представлено цикл занять із психології, групові дискусії, рольові ігри та психологічні КВК.

Аналіз результатів контрольного експерименту показав зміни професійно важливих особистісних якостей. Так, знизилися показники замкнутості у спілкуванні до 0 балів на V курсі, на IV курсі до 2,2 бала, на III курсі до 3,1 бала; за фактором “комунікативність” збільшилися показники до 10,0 балів на V курсі, до 8,2 бала на IV курсі, до 7,1 бала на III курсі; за фактором гнучкості мислення збільшилися показники на V курсі до 8,2 бала, на IV курсі до 6,3 бала, на III курсі до 5,4 бала; за фактором ригідності мислення на V курсі отримали зменшення показника до 2,2 бала, на IV курсі до 2 балів на III курсі до 3,3 бала; за фактором “емоційна стійкість” отримали збільшення показників на V курсі до 8,2 бала, на IV курсі до 7,8 бала, на III курсі до 4,4 бала; зменшилися показники за фактором “емоційна нестійкість” на V курсі до 2 балів, на IV курсі до 3,3 бала, на III курсі до 4,3 бала; за фактором “стриманість” отримано збільшення показників у контрольному зрізі: на V курсі до 7,2 бала, на IV курсі до 5,6 бала, на III курсі до 4,4 бала. За фактором “експресивність особистості” отримано збільшення показників до 8 балів на V курсі, до 7 балів на IV курсі, до 5 балів на III курсі. Отримано збільшення показників за фактором “нормативність поведінки” на V курсі до 9,2 бала, на IV курсі до 8,2 бала, на III курсі до 6,2 бала. Дещо зменшилися показники нестійкості поведінки особистості на V курсі до 2,2 бала, на IV курсі до 2,4 бала, на III курсі до 3,6 бала. Отримані результати показали збільшення середніх показників за фактором самоконтролю в

спілкуванні на V курсі до 7,4 бала, на IV курсі до 6,8 бала, на III курсі до 6,6 бала, а показники за фактором “порушення самоконтролю” зменшилися на V курсі до 2 балів, на IV курсі 2,6 бала, на III курсі до 4,3 бала. Виявлено збільшення прояву розкнутості в спілкуванні на V курсі до 6,8 бала, на IV курсі до 5,6 бала, на III курсі до 4,4 бала, зменшилися показники за фактором “напруженість у спілкуванні” – на V курсі до 1,8 бала, на IV курсі до 2 балів, на III курсі до 2,6 бала. Всі ці результати свідчать про ефективність проведеного формувального експерименту та про розвиток професійно важливих особистісних якостей в процесі культурологічно орієнтованого діалогічного спілкування.

**Висновки.** Професійне становлення майбутнього психолога на засадах культурологічного підходу розглядається як складна система формування психологічної культури діалогічного змісту, що включає такі компоненти: когнітивно-інтелектуальний, комунікативний, особистісний, які передбачають “перехід від домінанти розуму, що пізнає, до домінанти розуму діалогічного” (В.С. Біблер). А це можливо тоді, коли розуміння буде представлено як діалогічне спілкування, як “суб’єкт-суб’єктні” відносини. Сутність інноваційного підходу до вищої професійної освіти полягає у зміні смислу і змісту підготовки майбутнього психолога фахівця в контексті ідеї культурологічно орієнтованого навчального діалогу, що передбачає перехід від людини освіченої до людини культури, що володіє культурою мислення, мовлення, спілкування, поведінки, оскільки репродуктивно-інформаційна парадигма вищої освіти не відповідає запитам сучасної соціокультурної практики.

Фасилітація професійного становлення майбутніх психологів здійснювалася в умовах культурологічно орієнтованих навчальних діалогів, які вимагали критичного і творчого опрацювання комплексу наукових психологічних знань, розвитку вмінь аналізувати психологічні теорії, концепції, проблеми, аргументувати свою думку, відстоювати наукову позицію, спростовувати помилкові судження опонентів, залучаючи до контексту обговорення нові факти, вміння робити висновки.

#### **Список використаних джерел**

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 375 с.
2. Балл Г.О. Діалого-культурологічний підхід як напрям гуманізації освіти / Г.О. Балл, С.О. Волинець, С.О. Копилов // Психологія – школі: зб. матеріалів Другого Міжрегіон. наук.-практ. семінару (Рівне 16-18 січня). – Рівне, 1997. – С. 76 – 82.

3. Балл Г.О. Категорія культури: психолого-педагогічний аспект / Г.О. Балл // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №2. – С. 1 – 3.
4. Библер В.С. На гранях логіки культури: книга избраних очерков / Владимир Соломонович Библер. – М., 1997. – 440 с.
5. Бодалев А.А. Общение и формирование личности / А.А. Бодалев // Вопросы психологии познания людьми друг друга и самопознания. – Краснодар: Изд-во Кубанского ун-та, 1977. – 176 с.
6. Боришевский М.Й. Потребность подростков в избирательном общении как фактор развития их морального самосознания / М.Й. Боришевский // Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси, 1974. – 254 с.
7. Максименко С.Д. Основи генетичної психології / С.Д. Максименко: навч. посіб. – К.: НПЦ Перспектива, 1998. – 220 с.
8. Рибалка В.В. Психологія професійного самовизначення для здорових старшокласників: [метод. рекомендації] / В.В. Рибалка. – К.: АПН України, 2004. – 25 с.
9. Солодухова О.Г. Психологія становлення особистості молодого вчителя в процесі професійної адаптації: дис...доктора психол. наук : 19. 00. 07 / Солодухова Ольга Георгіївна. – К., 1998. – 413 с.
10. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
11. Чепелева Н.В. Психологічна культура майбутнього вчителя / Н.В. Чепелева. – К.: Знання, 1989. – 32 с.
12. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції. Феноменологія, теорія і практика / Тамара Семенівна Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 382 с.

The thesis research deals with peculiarities in organization of culturologically oriented educational dialogue as a factor of professional becoming of a perspective psychologist in higher educational establishments. The thesis work is based on the dialogical strategy of education functioning in modern native psychology and on creating of equitable “subject-subjective” communication in the process of becoming a psychologist.

**Key words:** culturologically oriented educational dialogue, dialogical strategy of education, professional becoming of a perspective psychologist, dialogical communication, “subject-subjective” relations in society.

*Отримано: 7.12.2011 р.*